

doi <https://doi.org/10.18485/bratstvo.2023.27.9>
УДК 929:94“1875/1878“ Билбија И.

Рад примљен: 8. 9. 2023.

Рад прихваћен: 22. 9. 2023.

Стручни рад

УСПОМЕНЕ ИЛИЈЕ БИЛБИЈЕ ИЗ СРПСКОГ УСТАНКА 1875–1878. ГОДИНЕ

Премда обимом сасвим кратке, успомене знаменитог српског трговца Илије Билбије из Босанске Градишке, под називом Моји доживљаји, представљају веома занимљив и у српској историографији ријетко коришћен историјски извор. Оригинални текст похрањен је у Музеју Републике Српске у Бањој Луци. Први пут објављене су, са више недостатака, у часопису „Развитак“ 1936. године. Осим несумњивог значаја за историју српског устанка 1875–1878. године, Билбијине успомене пружају обиље података о друштвено-политичким приликама у Босанској Крајини непосредно уочи његовог избијања.

Иако важан извор за историју српског устанка у Босни и Херцеговини 1875–1878. године спис Илије Билбије је временом готово заборављен и ријетко употребљаван у домаћој историографији. Успомене Илије Билбије најприје су објављене у бањолучком књижевно-културном часопису „Развитак“ 1936. године, али без детаљнијих појашњења и Билбијине биографије.¹ Оригинални текст (без пагинације), који се чува у рукописно/архивској збирци Музеја Републике Српске у Бањој Луци, пажљиво је упоређен са првим издањем рукописа и извршено је више неопходних граматичко-правописних и стилских корекција у духу модерног српског књижевног језика, а ради лакшег разумијевања текста. У научном апарату дата су краћа објашњења која се односе на одређене географске локалитете, турцизме и поједине личности о којима Билбија пише.

¹ И. Билбија, *Моји доживљаји*, Развитак, Бања Лука, бр. 12, 1936, 388–399.

Илија Билбија, звани Брко рођен је 8(20). јануара 1839. године у Босанском Грахову, гдје му је отац Пана служио као парох. Мајка му се звала Јока, дјевојачки Морача. У Грахову је живио са родитељима до 1850. када се сели у манастир Крку, потом у Скрадин и Дрниш. Оца су му убили хајдуци у Мрачају 1853. године, након чега се Илија одселио у Бању Луку гдје је до 1860. године служио као калфа у некој трговини. У Горње Подградце код Босанске Градишке доселио се 1860. године, запосливши се као надзорник у новоотвореној пилани. Трговину у Босанској Градишци отворио је 1865. године. Оженио се 1867. кћерком трговца Трифка Ђеклића.² Илија Билбија је био писмен и на списку је пренумераната из Босанске Градишке на књигу Вука С. Караџића *Живот и обичаји народа српскога* (Беч, 1867).³

Припадао је групи од 24 градишка трговца која су јуна 1873. пребјегли преко Саве, у аустроугарску Нову Градишку,⁴ након чега им је „запечаћена и секвестрована сва њихова трговачка роба налазећа се у њиховим дућанима, кућама и магазима“.⁵ Илији Билбији истог љета запаљена је кућа.⁶ Заједно са Стојаном Вученовићем, Васом Видовићем⁷ и Ђорђем Босанчићем био је у депутацији која је у јуну 1873. године у име избјеглих хришћана била у посјети код банског представника у Загребу Антуна Вакановића, од кога је добила право да се настани у Старој Градишци.⁸

Билбија се прикључио устанку од првог дана, а босански фрањевац из Бања Луке и савременик догађаја фра Аугустин Ченгић сврстао га је међу најпознатије устаничке вође, уз: Петра Пецију, Лазара Сочицу, Максима Бачевића, Богдана Зимоњића, архимандрита Мелентија Перовића, Мићу Љубибратића, дон Ивана Мусића, Мирослава Хубмајера, Голуба Бабића и попа Ђоку Карана.⁹ Агент српске владе Стево Богдановић из Славонског Брода, који је о већини српских трговаца мислио све најгоре, убројао је Илију Билбију, уз градишке трговце Васу Видовића, Божу Љубојевића,

² Развитак, Бања Лука, бр. 12, 1936, 389.

³ М. Карановић, *Бањолучани и Вукова књига о обичајима*, Развитак, Бања Лука, бр. 2, 1938, 38–39.

⁴ Српске новине, Београд, 127/XXXXI, 9. 6. 1873; Застава, Нови Сад, 70/VIII, 17. (29.) 6. 1873; Српске новине, Београд, 158/XXXXI, 17. 7. 1873; А. Čičić, *Monografija o fra Grgi Martiću, 24. I 1822–30. VIII 1905*. Zagreb 1930, 110; *Освободителна борба народоѡ Босни и Герцегоѡни и Русија 1865–1875*, документи, (ответственне редакторы Ю. А. Писарев, М. Экмечич), Москва 1988, 343–344.

⁵ Narodne novine, Zagreb, 180/XXXIX, 6. 8. 1873; Босна, Сарајево, 372/VIII, 30. 7/11. 8. 1873; Narodne novine, Zagreb, 180/XXXIX, 6. 8. 1873.

⁶ Застава, Нови Сад, 85/VIII, 22. 7. (3. 8.) 1873.

⁷ Васо Видовић (Крупа на Врбасу, 1846–Сарајево, 24. августа 1925).

⁸ Narodne novine, Zagreb, 147/XXXIX, 28. 6. 1873.

⁹ Музеј Републике Српске (МРС), архивска грађа 1527–78, 22/fasc. 8/IX (manuscript), Fra Augustin Čengić, *Moj Dnevnik (Kronologiġko–historiġke bilješke)*, Ostrogon 1875–1878, 1.

Спасоја Бабића и Тешу Црногорчевића, у ред оних „који се отважише трговину и кућу своју оставити и на свети рад отачаствени бацити“.¹⁰

Билбија је радио као агент српске владе очи отпочињања устанка.¹¹ Био је и активан члан Одбора за организовање устанка са сједиштем у Старој Градишци, у Хрватској. Мјесец дана од отпочињања устанка (15. август 1875) пребацио се у Книн у Далмацију¹², гдје је постао члан Одбора за помагање устанка у југозападној Босни, на Тронеђи.¹³ Врло брзо постао је утицајан у доношењу политичких одлука. Већ у октобру 1875. године руски посланик на Порти гроф Николај П. Игњатјев водио је Илију Билбију у личној евиденцији као једног од вођа устанка у Босни и Херцеговини.¹⁴ Активни је учесник Јамничке скупштине јануара 1876. године, а Петар Мркоњић га је као поражен на тој скупштини оптуживао за једног од главних виновника те кризе, односно као лице које је заједно са Васом Видовићем довело Мирослава Хубмајера у устанак.¹⁵

Илији Билбији била је марта 1876. повјерена дипломатска мисија у Петрограду преко Беча, када је заједно са Јовом Пиштељићем посјетио руског конзула Евгенија П. Новикова. Мисија се неславно завршила, јер им је руски конзул забранио одлазак у Русију¹⁶ и саопштио да се не надају уједињењу Босне са Кнежевином Србијом. Билбија је Новиковљевој поруку пренио српском кнезу Милану Обреновићу, уз изражавање забринутости због све већих симпатија српског народа у Босанској Крајини према црногорском књазу.¹⁷ Своју разочараност у Русију Билбија је изразио у писму (11. март 1876) члану Петроградског славјанског комитета Владимиру С. Јонину. Он се у писму жалио на конзула Новикова што му није дозволио пут у Русију уз чуђење, да су Руси окренути политички против српских устаника у Босни и да им не желе помоћи у борби против турске власти и католицизма.¹⁸ По свему судећи, ово је могло утицати на Илију Билбију да

¹⁰ Архив Србије (АС), МИД–ПО (1871–1918)–I/151–I/158, No. 16, Фрањо Завидовић–Јовану Ристићу, Маглај 27. јуни (8. јули) 1876.

¹¹ П. Милосављевић, *Припреме Србије за рат са Турском 1876. године (За време влада Љубомира Каљевића и Стевче Михаиловића)*, Valcanica, IX, Београд 1978, 154.

¹² И. Билбија, *Нав. дело*, 397–398.

¹³ В. Чубриловић, *Босански устанак 1875–1878*, Београд 1996, 82, 330.

¹⁴ К. В. Никифоров, *Россия и восстание в Боснии и Герцеговине 1875–1878. Документы*. К. В. Никифоров (отв. редак.), Москва 2008, 137.

¹⁵ П. Мркоњић, *Дневни записци једног усташа о босанско–херцеговачком устанку 1875–1878. године*, Припр. Милан Стевчић и Милорад Радевић, Мешовита грађа, 7/18, Београд 1979, 54, 56.

¹⁶ М. Екмеџић, *Ustanak u Bosni 1875–78*, Sarajevo 1973, 180–181; Н. Урић, *Србија и устанак у Босни пре и на почетку првог српско–турског рата (1876)*, Зборник за историју БиХ, 6, Београд 2009, 126.

¹⁷ АС, ЗПО, Илија Билбија–српском кнезу Милану Обреновићу, Нова Градишка 2. (14.) април 1876., К–29/4; Н. Урић, *Н. р.*, 127.

¹⁸ К. В. Никифоров, *Нав. дело* 233–234.

промјени своје дотадашње русофилско опредјелјење. Истог мјесеца заједно са Јовом Дабовићем посетио је команданта Војне Крајине генерала Антуна Молинарија у Загребу коме је предао „Молбеницу“ на аустријског цара, да их узме у заштиту и дозволи останак у Аустро–Уграској.¹⁹

Осим „Брко“,²⁰ устаници у југозападној Босни звали су га и „Бркоња“²¹. Заједно за друга два члана Книнског одбора Јовом Ерцегом–Скоблом и Александром Катићем утицао је да јула 1876. српски премијер Јован Ристић у устанак пошаље пуковника Милету Деспотовића са основним задатком да доведе у ред устаничке чете, што је био повод да се озбиљно завади са дотадашњим командантом војводом Голубом Бабићем.²² Кад је, након свих трзавица, за главнокомандујућег устанка из Кнежевине Србије дошао у Црне Потоке пуковник Деспотовић, он је Билбију као доста писменијег од осталих у Главном штабу, са солидним знањем модерног ћириличног и латиничног писма, именовао за свог главног ађутанта, рачуновођу и судију.²³ Штавише, због исказане лојалности, генерал Деспотовић дао му је да самостално води једну чету устаника.²⁴ Билбија је читаво вријеме трајања устанка остао у вези са старим пријатељем Васом Видовићем, са којим је водио службену преписку. Учествовао је у организацији проглашења српског кнеза Милана за владара Босне на Видовдан 1876. године.²⁵ Билбија се у октобру 1876. налазио у Деспотовићевом штабу у Црним Поточима²⁶ и на списку је четовођа у устанку који су 16. априла 1877. издали у Тишковцу проглас о проглашењу пуковника Милете Деспотовића за генерала и главнокомандујућег цјелокупне устаничке војске.²⁷

По паду Црних Потока 4. августа 1877. интерниран је у Шибеник.²⁸ Убрзо се враћа у устанак да би постао члан „Српске босанске народне скупштине“.²⁹ У том својству нашло се 13. септембра 1877. његово име

¹⁹ *Primorac*, Kraljevica, 32/IV, 14. 3. 1876.

²⁰ Архив Босне и Херцеговине (АБиХ), рукописна збирка, „Животопис, своје ручно Перо Крецо Војвода“, без пагинације, инв. бр. 820/1103–2/1950.

²¹ Н. Ćurić, *Arhivska zbirka Vladimira Desnice, prilozi radu Obrovačkog odbora i ustanku u Bosni 1875–1878*, Sarajevo 1971, 107.

²² М. Екмеџић, *Нав. дело*, 191–192.

²³ И. Грцић, *Илија Билбија Брко*, Развитак, Бања Лука, 1, 1937, 29; S. Marković, *Uspomene don Stjepana Krešića iz Bosanskog ustanka 1875–1878. god.*, Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine BiH, X–XI, Sarajevo 1970/71, 425.

²⁴ *Српске новине*, Београд, 147/XLV, 6. 7. 1877.

²⁵ АС, МИД–ПО (1871–1918), Васо Видовић–Јовану Ристићу, Нова Градишка, 20. Јуна (2. Јула) 1876, I/130, пов. No 627, Б/2.

²⁶ *Застава*, Нови Сад, 160/XI, 19. (31). 10. 1876.

²⁷ *Застава*, Нови Сад, 65/XII, 27. 4. (9. 5.) 1877; *Primorac*, Kraljevica, 57/V, 13. 5. 1877.

²⁸ И. Грцић, *Н. п.*, 29.

²⁹ АС, МИД–ПО (1871–1918), Српска босанска народна скупштина (Симо Чавка, председник) – Јовану Ристићу, 29. Септембра/11. Октобра 1877, I/24, I/25, Пов. бр. 755, Б/2

међу потписницима писма „Његовом Императорском Величанству Александру II цару свију Славена“³⁰. Свађе међу устаницима нарочито су се разбуктале на јесен те исте године, а у интригама је, по свему судећи, учествовао и сам Билбија.³¹ Један новински чланак објавио је тог септембра како су устаничке чете „једногласно закључиле одалечити од себе три брата Бачића и три Билбије, као штетне њихову раду“.³² Билбија је био један од потписника захвалнице писане 1/2. марта 1878. године на Народној скупштини у устаничком главном логору у Тишковцу руском цару Александру II за сву пружену помоћ устаницима, у којој се изражавала жеља да се Босна припоји Кнежевини Србији или да јој се додијели политичка аутономија.³³

Након аустроугарске окупације 1878. године Билбија је постављен за управника среске испоставе у Босанском Грахову. Као управни чиновник службовао је још у Купресу, Суторини, Грабу, Гацку, Фочи и Тузли. Након пензионисања вратио се у Босанско Грахово, гдје је умро у децембру 1913. године.³⁴

Моји доживљаји

Сваки би човјек требало, да ако не зна писати, а оно може приповиједати своје доживљаје који би могли једној обитељи или уопште једном народу од неке користи бити. Особито ако је уопште ствар корисна и потребита да што би учени људи могли неке податке за свој корисни књижевни или исторични рад важније предмете црпити. Те ево и ја сад да опишем моје доживљаје у којима не лежи богзна какова важност,

³⁰ АС, МИД–ПО (1871–1918), Јово Ерцег Скобла, поп Стојан Зец, Лазо Кујунџић, Јово Тодоровић, Паво Павловић, Божо Љубојевић, Јово Билбија, Протојереј Василије Новаковић, Никица Ђурић, Илија Билбија, поп Василије Ковачевић, Стево Алексић, Симо Чавка, Ђоко Деспотовић, Марко Јанковић, Марко Јаворац, Нико Станишић, Јово Тркуља, Илија Шербеђија, поп Глишо Новаковић, поп Илија Билбија, Јово Дамјановић, Нико Кукрика, Нико Лалић, Симо Крстановић, Тоде Теофановић, Васо Мравић, Вид Милановић, Перо Крецо, Лука Петковић, Нико Буро, Стојан Билчар, Јован Скакић, Обрад Бајић, Стеван Шормаз, Саво Блешић, Паво Вукановић, Јово Деспотић, Дамјан Ђурица, Симо Радић, Јован Вукобрад, Илија Росић, Илија Радић, Илија Вујичић, Симо Ерцег, Јово Мандић, Миле Ковачевић, Манојло Станишић, Бајо Росић, поп Лазо Ерцег, Илија Николић, Илија Лазаревић, поп Стево Кукрика–руском цару Александру II, Грахово (Босанско) 1/13. Септембра 1877, I/34, I/35, Пов. Бр. 798, Б/2.

³¹ АС, МИД–ПО (1871–1918), Васо Видовић–Јовану Ристићу, Сисак 15/27. Децембра 1877, I/41, I/42, I/43, Пов. Бр. 934, Б/2.

³² *Primorac*, Kraljevica, 113/V, 21. 9. 1877.

³³ К. В. Никифоров, *Нав. дело*, 394–396.

³⁴ И. Грцић, *Н. р.*, 29.

ама то чиним, како горе реко(х), ако би који научењак штагод из мог доживљаја користити се могао. Ако би когод што имао приговорити, ја му одговарам: ко зна боље, широко му поље (поп Мићо – Гор. вијенац).

Прво ми паде на памет да опишем како сам нашао у једној црквеној књиги Минеји³⁵ на празном листу на крају књиге што је мој покојни отац са старом глагољицом написао. Родио сам се 8. јануарија³⁶ 1839. год п. Х.³⁷ Будући да ми је отац био свештеник и парох у Грахову³⁸ котар Лијевно³⁹ у Босни Пане Билбија, а мати Јока рођена Морача, те сам у мом дому преживио до 1850. А када оно Омер паша⁴⁰ у Босни угушавао устанак, послаше ме родитељи у Далмацију у манастир Крку⁴¹, отален у Скрадин⁴², а најпосле у Дрниш⁴³. Године 1853. погине ми отац од (х)ајдучке руке у Мрачају⁴⁴ те ја одем кући, а отален у Бању Луку, ђе сам до 1860. године као калфа⁴⁵ у трговини служио. Те године одем у Горње Подграце⁴⁶ на пилану и ту сам као надзиратељ до године 1865. служио. Те године отворим трговину у Бос(а)н(ск)ој Градишки, ђе су били све млади људи и трговачки момци из Бање Луке населили се.⁴⁷ Године 1867. оженим се са кћери трговца Трифка Ђеклића те сам у Градишком до буне 1875.⁴⁸ трговину водио.

Сада да опишем оно што сам желио. Познато је да је у оно вријеме владала самовоља турски(х) чиновника, а скоро сваког појединог Турчина, те су Турци све начине насиља измишљавали како ће кристјане⁴⁹ особито Србе са лица земље избрисати, пошто су католике фратри помоћу Аустрије заштићавали. Како реко(х), свашта су измишљавали и свака свирјепска дјела израђивали. За то њихово изведење постојао је неки савез као одбори између Турака, тако да у свакој вароши за одборе највећи зликовци постављани су били, ђе су договорно крштени народ гњечили.

³⁵ Минеј или мјесецослов је саставни дио црквених богослужбених књига.

³⁶ 20. јануар по новом календару.

³⁷ п. Х. - послје Христа.

³⁸ Данас Босанско Грахово, Босна и Херцеговина.

³⁹ Ливно, Босна и Херцеговина.

⁴⁰ Сераскер Омер паша-Латас (Јања Гора, 1806 – Цариград, 1871).

⁴¹ Манастир (XIV вијек) код Шибеника, Хрватска.

⁴² Град код Шибеника, Хрватска.

⁴³ Град код Шибеника, Хрватска.

⁴⁴ Село код Босанског Грахова, Босна и Херцеговина.

⁴⁵ Помоћник мајстора у занатству.

⁴⁶ Мјесто код Градишке, Босна и Херцеговина.

⁴⁷ Крајем XIX вијека Босанска Градишка представљала је важан трговачки центар, који се развио понајвише захваљујући положају на ријечи Сави, као граници два царства и близини Бање Луке; Б. Вујчић, *Успон и пад малог Београда*, Градишка 2023.

⁴⁸ Српски устанак у Босни и Херцеговини 1875–1878.

⁴⁹ Хришћане.

Такови су били и у Бос. Градишки као Хађи Дедо (Х)усециновић, Хађи (Х)афиз Ођић⁵⁰, Мехо Му(ј)иновић, Јусо Ве(х)аб, (Х)афиз Одђић⁵¹ и други, који су све употребљавали да народ морално и материјално униште те су изашиљали потајне (х)ајдуке који су народ глобили и њима новце доносили. У томе им турска власт није ништа смести могла. Године 1870. поменути зликовци, а на челу им Ме(х)о Му(ј)иновић пошиљају лађе на-товарене (х)раном у Сисак под управом Остоје Корманоша⁵², који дође у Гаш(н)ицу⁵³ те по ноћи изађе са друштвом и имућнијег сељака пороби и новце Му(ј)иновићу и Ве(х)абу преда. Ако би сељак тужио, власт истог затвори, а неки (Х)асан чауш над (х)апсом по ноћи дотле туче сељака док му не би 10-20 дуката дао, те је многи од тих удараца и умро. У овом турском насиљу учествовао је и неки прото Стојан Угреновић из Врбашке⁵⁴, коме је Омерага Арнаут био десна рука, те су њих двојица на свој начин сељаке глобили. То је Му(ј)иновићу и друговима неповољно било. Пошто Корманош пристаде уз проту, онда Хађи Дедо оптужи проту да он издржава (х)ајдуке. Прије тога неколико дана био се Корманош са 5 друга одметнуо у (х)ајдуке по оптужби Хађи Дединој и турска власт проћера проту Угреновића (у) сургун⁵⁵ у Видин⁵⁶ 1871, ње је и умро. Пошто је Корманош као (х)ајдук по селима: Турјак⁵⁷, Врбашка, По(д)гра(д)ци⁵⁸, Јабланица⁵⁹, Војскова⁶⁰ у планинама Козари и Просари (х)ајдуковао пеко љета, а зими код Јусе Веаба зимовао и с њима плијен дијелио, то године 1872. престане Корманош њима плијен давати, штавише стао је Турке злостављати и убијати.

На то се Турци изопаче те стану смишљати како ће Србе трговце обиједити и сургунирати. По Хађи Дедину наговору кајмакам⁶¹ опише турској власти градишке Србе као бунтовнике. Исто бањалучки мутесариф⁶² нареди неког Асан Јузбашу из Бишћа⁶³ те овај трећи дан Божића 1873. дође у Градишку са стотину највећих зликоваца Турака Крајишника те

⁵⁰ Хоцић.

⁵¹ Хоцић.

⁵² Остоја Корманош (?–1875), рођен као Остоја Јањетовић, хајдучки харамбаша, погинуо почетком устанка у борбама код Гашнице заједно са Петром Пецијом.

⁵³ Село смјештено уз ријеку Саву, на путу између Градишке и Дубице.

⁵⁴ Село код Градишке, Босна и Херцеговина.

⁵⁵ Прогонство, изгнанство.

⁵⁶ Град у данашњој Бугарској.

⁵⁷ Село код Градишке, Босна и Херцеговина.

⁵⁸ Село код Градишке, Босна и Херцеговина.

⁵⁹ Село код Градишке, Босна и Херцеговина.

⁶⁰ Село код Козарске Дубице, Босна и Херцеговина.

⁶¹ Управник најниже административне јединице Османског царства – казе, везиров заступник.

⁶² Управник санцака.

⁶³ Бихаћ.

уфате неке сељаке на (X)исетима⁶⁴, одведу их кући Јусе Ве(х)аба и преко ноћи привезу их уза шљиву и полијевали студеном водом док се нијесу скоро смрзнули. Послије су их тукли док нијесу обећали да ће казати шта они хоће, а то је да Корманош долази у Варош код Боже Љубојевића, Васе Видовића и других, те да с њима кује планове да подигну устанак проти(в) турске власти. У том послу био је Хађи Деди и друговима шпијун Стево Екмић из Сарајева и Илија Чолановић из Старе Градишке. На 27. децем(бар) 1872. (8. јануар 1873) пође (X)асан Јузбаша кроз варош позивајући главне Србе да иду с њим. Ну кад то видише Срби, знали су да ће зло проћи, те се неки посакриваше, а неки позатвараше те кријући провукоше се у конак кајмакаму. Кад (X)асан Јузбаша виђе да не може успјети, иде у конак и онђе нађе доста трговаца те их заиска од кајмакама доказујући да он има од мутесарифа бурунџију⁶⁵ да штогод он (х)оће може радити. Јадни трговци претрнуше те запомагаше да су они код власти и да их власт штити. Нато кајмакаму не бијаше могуће издати Србе том зликовцу Јузбаши, на што се Јузбаша загрози кајмакаму и узе оне рањене сељаке повезане те их оћера у Бању Луку и ставише их у шпитаљ⁶⁶, ђе су им дебела меса отрагу од удараца комаде откидали.

Од тог времена стадоше Турци зликовци са властима сваке уроте ковати проти бањалучких и градишких трговаца, а тако је и у Приједору било, а и на другијем мјестима Босне и (X)ерцеговине, ама није било свагђе Екмића ни Чолановића, те су и успјели прво у Бањој Луци и у Градишком. Треба ми овде споменути да је честити Србин Коста Угриновић из Старе Градишке бањалучким и градишким Србима много вриједио и сваке опасности од њих отклањао те тако и у овом што ће сад слиједити. Како рекох, турска власт отписа у Стамбол да су у Босни и Херцеговини сви Срби бунтовници, а напосе Бањолучани и Градишчани, а као коловође у Бањој Луци: Јово Пиштељић⁶⁷, Тодор Пиштељић, Јово Билбија⁶⁸, Ђерђија Делић и још неки други, а у Градишком: Васо Видовић, Симо Стефановић⁶⁹, Божо Љубојевић, Илија Билбија, Занфо Босанчић и други. Мада су Турци то успјели и те су и дознали да ће горњи Срби бити сургун у Азију или у Анадол(ију), почели су весели бивати и шта више загрозише се да ће на Ускрс године 1873. све Србе исјећи и варош поплъчкати пак онда запалити, на што су заиста Срби велики стра(х) претрпили. При свршетку априла 1873. године дознадоше Градишчани преко неког Николе телеграфчије, пореклом Грк(а), да ће неки Бањолучани и Градишчани сургун бити те се Срби састадоше у обчинској кући и посавјетоваше се да се они(х)

⁶⁴ Насеље у Градишкој.

⁶⁵ Ријеч је о бујурунџији или бујурулџији - везировом писменом наређењу

⁶⁶ Болница.

⁶⁷ Српски трговац, досељених из Херцеговине.

⁶⁸ Српски трговац, досељених из Херцеговине.

⁶⁹ Симо Стефановић, звани Грубиша (Орубица код Градишке, 1822 – Градишка, ?)

главни(х) седам Срба у Аустрију уклоне. Кад то остали Срби Градишчани видише, сви се зарекоше да неће један другог никад оставити, те тако на трећи маја 1873. четрдесет Градишчана пребјеже у Стару Градишку. Треба додати да је тог дана било изаслано 40 суварија⁷⁰ коњаника из Бање Луке са мутесарифовом емернамом⁷¹ да седам Градишчана отпрате у Бању Луку. Кад су чули да су они пребјегли, врате се с пола пута натраг.

Сад да пријеђем на босанског валију⁷². Тада је био валија неки Асим паша⁷³ а његова десна рука митрополит Дионисија⁷⁴, Грк. Када је то Асим паша видио, одма(х) узме Дионисију и појури у Бању Луку из Градишке, те тобож у некој ствари окриви Турке. С тијем је начином велики новац од бањалучких и градишких Турака узео, и једанпут се неки ађилукар изрекао да је Асим из Бање Луке и Градишке сама игрмилиука⁷⁵ 40 ока⁷⁶ однио. Сваки игрмилиук ваља 2 ф 60, а у 40 ока морало би их бити 4.000 по 2 ф⁷⁷ 50 чинило би 16.000 фор, а колико још другог новца ни есапа⁷⁸ нема. Асим паша дође у Градишку са Дионисијом, те Дионисија напише на комад чађавог папјера овако: „Вратите се неће вам ништа бити“. Тај комад папјера донесе његов ђакон, неки црн Грк, у бијели бирцауз у Стару Градишку, те га покаже неким Градишчанима, на шта му се они стану ругати, а богме и пријетити. Кад се овај виђе на невољи рече: „Кад вам ја више писмо донесем, онда слободни можете пријећи“ (то ће рећи не идите).

Треба овде напоменути да је на 6(18) маја аустријанска власт добила налог из Беча, а по замолби отоманске владе да нас као политичке бјегунце са границе уклони да не би и остали народ побунили, те смо сви били у Пожегу⁷⁹ проћерани, само што смо нас (шесторица) као одбор изабрани и у Загреб упућени да код загребачког заповједника генерала Молинарија⁸⁰ молбу принесемо да би се Аустроугарска за нас заузела те нас од турског зулума колико толико ослободила, пошто смо били освједочени да се је Аустроугарска макар нешто за нас интересовала. А то је овако било. У Бањој Луци био је аустријански конзул неки Т(е)одоровић⁸¹,

⁷⁰ Коњички одред, коњаник, жандарм на коњу.

⁷¹ Бујурудија, османска правна исправа коју су издавале централне власти или покрајински намјесници.

⁷² Управник вилајета Босне.

⁷³ Босански валија (1872–73).

⁷⁴ Дабро-босански митрополит (1868–1871).

⁷⁵ Златник.

⁷⁶ Турска мјера за тежину. Једна ока износила је 1, 28 кг.

⁷⁷ Скраћеница за аустроугарску форинту.

⁷⁸ Рачун.

⁷⁹ Данас Славонска Пожега, Хрватска.

⁸⁰ Командант Војне Крајине (1868–77)

⁸¹ Др Светозар фон Теодоровић, аустроугарски конзул у Сарајеву (1872–1877).

а писар му бијаше Манигодић⁸², те би многи бањалучки Срби, а особито Јово Билбија⁸³ који би често Т(е)одоровићу турска недјела показивао. Овај се Т(е)одоровић више пута код бањалучког мутесарифа Али Риза паше и код други(х) паша заузимао за србски народ, те су га зато Турци и зло описали у Стамбол. А из Стамбола се то јави у Беч, те је Тодоровић у Беч на одговорност позван био. Овај се госп. Т(е)одоровић посве за босанске Србе заузео био, те га је зато бечка влада и уклонила из Бање Луке. Овај честити Тодоровић јест неустрашиво бечкој влади изговорио сва турска свирјепства над несретном рајом, те је и прорекао да ће пригњечени народ убрзо на оружје устати и турско насиље са себе стрести. Овде треба истину споменути да су овој ствари родољуби из Београда и Војводине били на руци само са савјетом како би се јадној раји зулуми олакшали. А у то(м) дијелу данашњи Хрвати нијесу ни репом макли и код нас се није ни знало за те Хрвате. Тек 1875/1876. показаше се тобож као браћа, а с том намјером да нас Бошњаке⁸⁴ за брашњенице⁸⁵ у торбу спреме, ваљда за даљно путовање на исток, како што ће бити споменуто.

Да се вратим к Асим паши и Дионисији. Када је Асим видио да у Градишком није успио, врати се у Бању Луку те по(х)апси неке знатније Србе и међу њима два Градишчанина, који нијесу са осталима хтели пребјећи: Симу Стефановића и Симу Којића. Затворивши у бањалучки град изводио их је по ноћи те свачим пријетио и страшио да би признали да су бунтовници, ђе и(х) је чак и на објешена неког попа из Лепенице⁸⁶ по ноћи наводио за устрашити да би признали шта он (х)оће. Али је Србин челик тврди. Много је он таквих и горијех мука претрпио, пак је ипак тврди Србин остао. Тада Асим наша видећи да не може свој план извести загрози им се да ће их у Сарајево одвести. Те ноћи Јово Билбија са другог боја куле скочи у намјери да избегне грозно мучење, као што је то сваком правом Србину од Косова познато било. Како је с те висине скочио повриједио је велики прст у ноге и утробу стресао (а како је и прије слабог здравља био), једва се освијестио те је пут Градишкој пошао. Не могући од слабости даље сједе на бањалучком пољу, а каракол-ноћна стража како је већ заповијед добила да га тражи, наиђе на њега, иста⁸⁷ га је и мало час и код куће тражила, и одведу га пред Асим пашу. Када је доведен пред Асим пашу, овај га је турско османли(ј)ским начином исмијавао и којешта запиткивао. Није могуће овде описати шта му је Јово Билбија изговорио.

⁸² Георг Манигодић, писар у аустроугарском конзулату у Сарајеву.

⁸³ Бањолучки трговац који је 1872. године аустроугарском конзулату у Бањој Луци поднио представку против насиља локалних муслимана над трговцима у том граду. Током устанка обављао је функцију секретара Привремене народне босанске владе.

⁸⁴ Регионално име за све народе у Босни и Херцеговини.

⁸⁵ Јело које се носи на пут.

⁸⁶ Православна црква (XIX вијек) код Прњавора, Босна и Херцеговина.

⁸⁷ Тамница.

Само можемо узети у примјер књигу Смајилаге Ченгића (тобож од Ивана Мажуранића⁸⁸), ће вели што без страха сви су пали: „Бој се оног ко је вико без голема мријет јада, видећ ага крјепост таку зазебе га на дну срца ко леденијем ратом леден шиљак душу да му дирну“.

Сутрадан их на простијем арабама⁸⁹, а неке и пјешнице отпрати у Сарајево. Ту су их држали у тавницама под најстрожијим надзором тако да су више ноћи изводили Јову Билбију, те су га кроз тијесне сокаке некуд водили, тобож као на вјешала само да им призна шта Асим оће, и тако га опет у тавницу поврати. Овај неустрашиви млади србски борац није се тога ништа плашио, него је слободно све страхоте подносио, као што је то сваки Србин јуначки трпити знао. Штавише он је у тавници и пјесму спјевао, пјесму туге и страдања босанскога народа⁹⁰, коју је честити Србин Петрановић⁹¹ из Дрниша уз опис Јовина живота у подлистку „Заставе“⁹² године 1877. изнио. Тако је Асим са тим Србима 6 мјесеци грозно поступао да су Сими Стефановићу у суђук отров метали, које он опазио и није хтео јести што је и другијем саопштио, те су и од глади патили. Када је отоманска влада увидила да код невољника нема никакове кривице, а о тому је и бечка влада како што је преко свог конзула Тодоровића дознала, отпусти их кућама, ће су опет свој патнички живот заузели.

40 Градишчана који су у Пожегу одређени расију се које куда, а између себе изберу 6 чланова као одбор да пођу у Беч да замоле аустријанску владу да се за њи(х) заузме да се могу опет на своја огњишта повратити. Тај се одбор упуту у Липик⁹³ те помоћу неких честити(х) Срба из Новог Сада саставе меморандум⁹⁴ у коме су сва турска свирјепска дјела и зулуме тачно описали те такови(х) седам меморандума однесу у Беч и предају конзулатима свеседам европски(х) сила. Том приликом рекао им је енглески посланик⁹⁵ да су они бунтовници и да ни једне боље државе од Турске нема. Тако је трајало све до 1(13). марта 1874. Тада нас позва министар Андраши⁹⁶ те нам нареди да слободно можемо се нашим кућама повратити и да

⁸⁸ Бан Хрватске, Славоније и Далмације (1873–1880).

⁸⁹ Наткривена коњска путничка кола.

⁹⁰ Под „босанским народом“ устаници су мислили на Србе све три вјере: православне, муслимане и католике у Босни и Херцеговини.

⁹¹ Сарајевски учитељ Стево Петрановић (Дрниш, 1835 – Шабац, 1913).

⁹² Политичко штампано гласило Срба у Јужној Угарској (1866–1929).

⁹³ Град у Славонији, Хрватска.

⁹⁴ Споменица хришћанским гарантним великим силама о положају и страдању хришћана у Босни, У Старој Градишци 14 (26) јула 1873, у: Летопис Матице српске, књ. 116, Нови Сад 1874. (148–158).

⁹⁵ Ријеч је о сир Ендрју Бјукенену, посланику Велике Британије у Аустро-Угарској (1871–1878).

⁹⁶ Гроф Ђула Андраши „Старији“, аустроугарски министар спољних послова (1871–1879).

нам је од Султана⁹⁷ дошла амнестија (опроштење). На то му је један од депутације одговорио да нама нема шта Султан опрашћати него ми њему. Андраши је срдито одговорио: „Какви сте ви да од једнога најсилнијег цара задовољштину тражити смијете?“ Трећи марта (15) 1874. сви се искупимо у Стару Градишку и пријеђемо на дереглији⁹⁸ у Босанску Градишку, ђе нас кајмакам кадија са межлизом⁹⁹ у свечаном руху дочекају, те нас кавом и дуваном почасте и кајмакам нам благијем ријечима обећа сваку безбједност и уживање. Тако је остало једва до прољећа 1875.

Треба овде примијетити да када је Асим паша у Градишкој био да се скупило 40 жена са нејаком дјецом и дошли пред њега те захтјевале да им се мужеви поврате, на што им је Асим грубо одговорио. На то је Јованка Боже Љубоја са својим нејаким синчићем ударила Асим пашу у прса говорећи: „Ето ти сва наша дјеца пак и(х) рани или кољи; када си нам оћерао мужеве, а ти води и дјецу!“ На таком храбром држању жена потресао се Асим и у чуду скочио са шиљтета¹⁰⁰ и тобож почео их тјешити. На то Јованка није слушала, него остави дијете и боса пријеђе у Стару Градишку. Како сам већ укратко описао 1873–74. годину, те ћу споменути да су и 1873. године сви Бањолучани и Градишчани (пуштени) из сарајевске тавнице, те смо тако код своји(х) кућа у страху и опрезу до прољећа 1875. провели.

Кад оно у мају мјесецу 1875. у Невесињу пуче пушка за ослобођење угњетене раје, као неки електризам униђе у босански србски православни (прецртано) народ (при томе су се католици на турској страни држали), као што ће то унапријед бити доказано. Срби око Дрине и у Крајини поче се на устанак спремати. У том су босански бјегунци у Србији као Голуб Бабић¹⁰¹, Петар Пеција¹⁰² и други устанак подпиривали. А како је Остоја Корманош као (х)арамбаша у Козари (х)ајдуковао, то је он и подстицао сеоске главаре, особито попове, да се сва Херцеговина на оружје дигла, те да се и Босна сва дигнути мора. О том устанку знали су и неки Срби трговци у Бањој Луци, Градишкој, Приједору, Бишћу, Крупи, Петровцу и другим котарима, те су се били договорили да сви сложено устанак подигну на Илиндан 20. јулија (2. август) те године. Ну пошто су неке издајнице то доказали Турцима, на то Турци почну строго пазити и већ су засновали

⁹⁷ Абдул Азиз, султан (1861–1876).

⁹⁸ Ријечно пловило од дрвета, сплав, понтон.

⁹⁹ Ријеч је о межлису - скупштини.

¹⁰⁰ Миндерлук, односно душек на дивану.

¹⁰¹ Српски хајдучки харамбаша и устанички војвода, родом из околине Дрвара. Један од вођа устанка на простору југозападне Босне. (Трубар код Дрвара, 7. септембар 1824 – Сарајево, 19. децембар 1910).

¹⁰² Знаменити српски хајдук и устаник. Са Петром Гарачом подигао у Кнежпољу буну 1858. године. Погинуо почетком устанка, августа 1875. године. (Бушевић код Босанске Крупе, 1826-Гашница код Градишке, 29. август 1875).

били да неке попове и кнезове позатварају и били су послали заптије да доведу попа Стеву Поповића из Подградаца и попа Илију из Турјака и још неке друге. Ови видећи да би им се посао осујетио договоре се са Корманошом те на 2(14). јулија 1875. увече ударе на чардак неког зликовца Хаџи Алије у Милошевом Брду¹⁰³, ђе су га тешком муком освојили и убили те му чардак запалили. Тада су се сељаци почели придруживати Корманошу, те су редом све чардаке по селима испод Козаре попалили и ако су кога Турчина у њима нашли поубијали. За овај устанак како сам напријед рекао да су Градишки трговци знали, набављали су пра(х) и олова те сељацима додали. А у том је највишу улогу имао честити Србин Коста Угриновић из Старе Градишке, а и србски издајница Илија Чолановић. Овај Чолановић имао је у Бос. Градишки своју житну трговину, од које ће ниже говора бити.

Када су Турци опазили да чардакови горе, јавили су у Бању Луку и затражили помоћ која им није послана била бојећи се да се и Бања Лука не побуни. 3(15). јулија долети на коњу босоног беа узенгија Рамадан буљубаша вичући да се раја као мрав на оружје дигла. Овде ми је споменути да је Корманош послао људе низа сву Крајину да је он устанак подигао те да свак устане на оружје, те се сва Крајина побуни и народ почне бјежати у Аустрију, а одрасли људи скупљати се у чете. На то се домаћи Турци почну скупљати у чете и прогањати устанике, а устаници из села примичући се Градишкој с намјером да Градишку запале. Илија Чолановић знајући то поручи Корманошу да нипошто Градишкој не пали. Неки говоре да је ово рекао да му не би жито изгорело, а неки тврде да га је Хаџи Дедо (Х)усеђиновић, Мехо Муђиновић и други подмитили, док се Турци приберу и узмогну усташима одољети. Ово је посљедње истинито, пошто је Чолановић са Турцима потајно шуровао и издао Пецију и Корманоша, како ће то ниже сљедити. Усташи¹⁰⁴ су око Градишкој по курузима чекали заповијед, те би за тили час Градишка у пепелу била, али ту је проклети Чолановић, други Бранковић, у почетку устанак угушио. Зашто све Лијевче¹⁰⁵ и Подкозарје само је то чекало те да је Градишко пало, сви би се чети придружили, којих би, могло бити до 20.000, те би сложено на Бању Луку ударили и заиста би је сву попалили, јер није у њој било него 1 табор 800 аскера¹⁰⁶.

Тај дан Турци позваше све Србе и католике у конак те наредише да се сви наоружају и да Градишко бране док им помоћ стигне, те су и нешто старог оружја из града раздијелили, и само су 1 бачву барута око 60 ока

¹⁰³ Село смјештено на обронцима Просаре, у близини Градишке.

¹⁰⁴ Стари назив за српске устанике 1875–1878. године, које данас има пежоративно значење.

¹⁰⁵ Област сјеверно од Бања Луке до Саве.

¹⁰⁶ Војска.

имали. Ту сам видео је Турци топе сахане¹⁰⁷ и кашике које су од олова или костера¹⁰⁸ биле те за пушке балоте¹⁰⁹ саљевају. Тај дан одредише да Турке предводи неки Мехмед Арнаут, а Србе ја, католике Катушић и да сваки са својима управља и варош и ђемате¹¹⁰ брани. Присутни неки Турци долазили и доворили: „Ја се нећу с рајом бити; она има право, ни ми овог зулума поднијети не можемо. Моја ће кућа бити отворена, нека ми не дирају у хрз (то је образ женски), а што је за устанике ја ћу им све драговољно дати“. Пред вече Турци помијешаше Србе међу Турке да заједно варош чувају, јер се побојаше издаје, те су под ноћ и неколико Срба убили. Сутра дан сакупише се Турци те поћераше усташе до у Врбашку¹¹¹ и ту се побише. Неки поп Мићо обуко одежду те с крстом у руци предводио и храбрио устанике, ђе је и погинуо, те Турци одпратише голоруке усташе у села и одслободише се видећи да нема вође који би знао народ предводити, пошто су Турци мислили да је томе повод Србија и да она руководи устанак. Кад то виђеше Срби из Лијевча и околице бањолучке, повукоше се натраг, те тако и осташе мирни све до окупације. Тада су многи млади ватрени Срби пошли к усташима у Козару оставивши своје дућане, ама нажалост стара пословици вели: ђе нема главе нема ни узглавља. Када се већ поче крв прољевати, народ поче јатомице преко Саве и Уне бјежати, ђе је грозније(х) призора било. Сељаци доћерају сав ајван¹¹² и пуна кола робе и нејаке дјеце на Саву, а Турци опазе, те што није могло утећи, све исиједи. Малу дјецу бацају у вис и на нож дочекују, те ајван и све друго заплијени.

Тако је ишло и даље. У таковој погибији почеше се сабирати одбори те се у Старој Градишки поставише и то под тајним руковођењем трговца (Косте Угринића). Овај се одбор састојао: као пресједник Васо Видовић из Бос. Градишке, чланови: Јово и Симо Билбија из Бање Луке, Божо Љубојевић, Илија Билбија (речени Брко) из Бос. Градишке, Спасоја Бабић¹¹³ из Бање Луке, те сав устанак узеше на себе и поставише пододборе у Славонском Броду и аустријанској Костајници. У Слав. Броду бише браћа Црногорчевићи¹¹⁴, Васо Јакшић из Бос. Брода. У Костајници (један трговац аустријански поданик) и неколико трговаца из Приједора, којима треба име дознати. У то доба подиже се устанак на западном крају Босне под вођством попа Илије Билбије¹¹⁵ из Гра(х)ова и Петра Узелца¹¹⁶, а којима се

¹⁰⁷ Посуда од бакра или лима.

¹⁰⁸ Огањ.

¹⁰⁹ Танад или ђулад.

¹¹⁰ Муслиманска вјерска заједница на територији једне џамије.

¹¹¹ Село код Градишке, Босна и Херцеговина.

¹¹² Стока.

¹¹³ Спасоје Бабић (Бањалука, ? – након 1925).

¹¹⁴ Живко Црногорчевић (Тузла, 28. март 1843 – Тузла, 26. новембар 1914).

¹¹⁵ Илија Билбија (Босанско Грахово, 20. 7. 1838 – Босанско Грахово, 19. 6. 1908).

¹¹⁶ Петар Узелац (Удбина, 1841 – Беч, 1917).

послије и војвода Голуб Бабић из Србије дошавши придружио, те су се побрили са петровачким Турцима код Срба, ње су се усташи храбро држали. Истина подлегну, али су бој наставили, те су се и одбори у Книну: Миле Катић, Анте Билић, Јово Монти примили да устанак издрже. И тако се поддбори од Сиња далматинско-личко-крајишко-шлавонском границом са Босанцима измијешани одбори састану и устанак снабдијевати отпочну. Наравно под видом помагања бјегунаца. Сада устанак обузме сву босанску границу од Брода до Сиња, и то све по крајевима. Средина Босне није се дигла, само нешто млађи(х) Срба прама србској граници на Дрини, ње је неки поп Жарко¹¹⁷ предводио.

У овоме времену у овом опису не стоји ништа о устанку у Херцеговини. 20. септембра (2. октобар) 1875. потписани је дошао у Книн ње је у Грахову Босна подигао устанак помоћу Илије Тркуље, те сјединити исти са тишковачким¹¹⁸ усташима које је Голуб Бабић, Петар Узелац, поп Илија Билбија, Симо Чавка, Перо Крецо¹¹⁹, Вид Милановић¹²⁰, Триво Амелица¹²¹, Танасија Смиљанић (овај је био из Лике), Марко Баук, Јојан Скакић, Лале Блешић, Мића Тркуља, поп Каран¹²², Стево Маринковић, и овај је био из Лике, предводили . У мјесецу јулију 1876. ове се чете сједине и са Турцима борити се почну. Договор је био у Тишковцу, ње је војвода Голуб Бабић управљао, те су више чаркања са Турцима имали и то око: Лијевна, Гламоча, Петровца, Бјелаја¹²³, Крупе, Бијаћа, Новог, Костајнице, Приједора, Дубице, Градишкој, Свињара¹²⁴, Кобаша¹²⁵ и Брода. Ове бојеве није могуће описати, а свуђе би било вриједно знати да су устаници све незгоде издржавали, пошто нијесу имали оружја, праха нити (х)ране.

20. јулија (1. августа) 1876. крене се чета те удари на 3.000 Турака у Грахову. Кад и(х) нијесу могли освојити, све Грахово попале. Турци трећи дан запале свој логор и оду пут Лијевна. Ови су Турци посјекли 30 Пеуљана¹²⁶ и попа Митра Јакшића и све у једну јаму стрпали, те су их послије четници извадили и закопали. Неки ћорави бинбаша поручивао је усташима, да га србска влада осигура, те да ће им са усташима за 6 мјесеци сву Босну и Херцеговину освојити. У овом боју на Грахову било је Турака 20 мртви(х), а усташа 2 и рањених 22, који су у Книн у болницу однешени,

¹¹⁷ Војвода поп Жарко Љешевић (Пива, ? – Ужице, 1907)

¹¹⁸ Тишковац је село код Босанског Грахова, Босна и Херцеговина.

¹¹⁹ Перо Крецо (Варцар Вакуф, 1846 – Босански Петровац, 8. мај 1907).

¹²⁰ Вид Милановић (Суваја, Босански Петровац, 1848 – Кисељак, 1. април 1905).

¹²¹ Тривун Амелица (Горњи Унац, 1836 – Војевац код Крупе, 1906).

¹²² Поп Ђоко Карановић (Крњеуша, 30. април 1827 – Шабац, 1880).

¹²³ Село код Босанског Петровца, Босна и Херцеговина.

¹²⁴ Данашњи Србац, Босна и Херцеговина.

¹²⁵ Кобаш је село код Српца, Босна и Херцеговина.

¹²⁶ Мјештани села Пеуље код Босанског Грахова, Босна и Херцеговина.

која је била за усташке рањенике подигнута. Овакови(х) бојева било је доста те године.

Када се вид(и)ло да од тог устанка неће користи бити, а пошто је Русија, Србија и Црна Гора Турској рат огласила, устаничке вође заишту у србске владе једнога вјешта вођу, који би усташе организирао. На ту молбу србска влада пошаље као главнокомандујућег надпуковника Милету Деспотовића који узме управу чета у Босни.¹²⁷ Овај као руски војник био је строг и праведан, а јунак. Када је на Петровац ударио, сам је на шанце летио, те је Турака много што погинуло што рањено, усташа 32 рањено и 5 погинуло. Овде је 13 Турака заробљено, који су у Црним Поточима¹²⁸ 6 мјесеци затворени били и опет на слободу пуштени.

Све друге списе тичући се устанка и бојева послати су неким мојим друговима да се испуне. Ово сам само за себе оставио.

Дано при мојој тешкој болести 24. маја (5. јуни) на Ђурђевдан 1894.

И. Билбија

Ако дође М. Поповићу или коме мом другом пријатељу у руке, нека само извади моје име, безиме, рођење, карактер, пак ако би гдје дописивао у који лист, јер мислим да сам заиста Србин, пријатељ књижевности и науке. Нијесам жалио ништа, само да би Српству помогао. Све сам своје изгубио, имање и здравље, за ослобођење народа.

Фоча, на Ђурђевдан 1894.

Братислав М. Теиновић *

Музеј Републике Српске

Ђуре Даничића 1

78000 Бања Лука

Боривоје М. Милошевић**

Универзитет у Бањој Луци

Филозофски факултет

Булевар Петра Бојовића 1А

78000 Бања Лука

¹²⁷ Офицер руске војске, рођен у Србији око 1822. године, по одлуци српске владе 1876. године долази у Босну и од Голуба Бабића преузима команду над устаничким одредима. Настојао је да међу устаницима заведе већу дисциплину, одговорност и послушност. (Левач, Србија, око 1822 – Јагодина, 29. јануар 1890).

¹²⁸ Село код Босанског Грахова, Босна и Херцеговина.

* b.teinovic@hotmail.com

** borivoje.milosevic@ff.unibl.org

Кључне ријечи: Илија Билбија, успомене, српски устанак 1875–1878, Босански пашалук, Босанска Крајина.

Bratislav M. Teinović
Borivoje M. Milošević

MEMORIES OF ILIJA BILBIJA
FROM THE SERBIAN UPRISING 1875-1878

Although it is quite short, the memories of the Serbian merchant Ilija Bilbija from Bosanska Gradiška, entitled *My experiences*, represent a very interesting and rarely used historical source in Serbian historiography. The original text is stored in the Museum of the Republic of Srpska in Banja Luka. They were published for the first time, with several lacks, in the magazine “Razvitak” in 1936. Apart from the undoubted significance for the history of the Serbian uprising of 1875-1878, Bilbia’s memories provide a wealth of information about the socio-political circumstances in Bosnian Krajina immediately before the outbreak of the uprising.